

strijela). Poznato je tek nekoliko manjih nalazišta iz toga doba (Šandalja II, Lopar, Vindija, Velika pećina, Brodski Drenovac, Lakušije).

**Neolitik ili mlade kameno doba** vrijeme je znatnoga napretka u kulturnome razvoju. Sjedišni način života, organizacija dugotrajnih naselja, uzgoj žitarica, domestikacija životinja, ovladavanje lončarskom vještinom te savršenijom tehnikom obrade kamena stečevine su tzv. neolitičke revolucije, koja je bitno izmijenila čovjekov život. Umjetnost toga razdoblja ogleda se u prvome redu u oblikovanju i ukrašavanju keramičkih posuda te u izradi keramičke plastike (ljudski i životinjski likovi, žrtvenici, oltari i sl.). Najstarija keramika u kontinentalnim dijelovima pripada *starčevačkoj kulturi* (Sarvaš, Vučedol, Vinkovci, Zadubravlj, Pepelane, Ždralovi). Ističe se fino posuđe, uglavnom kuglastih oblika, crvene ili oker boje, oslikano tamnosmeđim ili crnim ukrasima. Pučanstvo živi u naseljima na povišenim rječnim obalama, u zemuničkim nastambama. Istodobno duž čitave jadranske obale i na otocima pojavljuje se jednostavno keramičko posuđe crvenasto-smeđe boje ukrašavano otiskivanjem ruba školjaka, prsta ili nokta — tzv. *impresso keramička kultura* (Medulin, Smilčić, Danilo, Nin, Markova spilja na Hvaru, Gudnja na Pelješcu). Novu tehnologiju pečenja keramike kojom se dobivaju siva i crna boja posuda uvodi *sopotska kultura* na području Slavonije, a pod utjecajem vinčanske kulture. Prevladavaju bikonični oblici, a rijetki se ukrasi izvode dubokim rezom i rovašenjem (Sopot, Otok, Bapska, Vinkovci, Klokočevik). U zap. dijelovima istodobno traje *korenovska kultura* čije je osnovno obilježje ukras izveden urezivanjem usporednih crta, ravnih, izlomljenih i lučnih (Malo Korenovo, Kaniška Iva, Tomašica, Drljanovac). I dok korenovsko stanovništvo zadržava starčevačku tradiciju stanovanja u zemunicama, sopotsko živi u nadzemnim, četverokutnim kućama s podnicama od nabijene zemlje. Iz Otoka kraj Vinkovaca poznata je brvnara građena od vodoravno naslaganih hrastovih trupaca, trobrodne osnove s otvorenim trijemom u pročelju. Naselja sopotske kulture često su utvrđena vodenim opkopom i palisadama (Sopot, Otok, Privlaka). Na jadranskoj obali i otocima život se nastavlja u okviru osebujne *danilske kulture* (Javorika na Brijunu, Vela jama na Lošnju, Smilčić, Danilo, Bribir, Markova spilja na Hvaru, Vela spilja na Korčuli). Fino keramičko posuđe tamne boje, sjajno uglačane površine, ukrašuje se urezivanjem, rovašenjem i udubljivanjem različitih geometrijskih motiva, bogatih spiralnih, meandarskih i mrežastih kompozicija uz obilnu primjenu crvene inkrustacije. Druga vrsta keramike blijedožute ili sivkaste boje oslikana je pravocrtanim geometrijskim motivima sivom, bijelom ili crnom bojom, a obrubi i međuprostor crvenom. Osobito se ističu obredne posude na četiri noge s visokom prstenastom ručkom (tzv. ritoni), često bogato ukrašene urezanim motivima. Danilska je kultura bogata i figuralnom plastikom pa otuda mnogobrojne stilizirane zvonaste ljudske figure ili likovi životinja. Neolitik na jadranskom području završava *hvarskom kulturom* čiji se neki elementi dovode u vezu s neolitikom u Grčkoj. Osnovno je obilježje hvarske kulture fina tamna keramika oslikana različitim krivocrtanim motivima u bijeloj, žutoj, crvenoj ili crnoj boji. Dio je keramike ukrašen urezanim motivima, među kojima se ističu simbolični znakovi (sunce, mjesec) i figuralni prikazi (lov, kuće i stabla, ljudski i životinjski likovi).

**Eneolitik ili bakreno doba** odlikuje se dominacijom stočarstva u gospodarstvu i razvitkom prvobitne metalurgije, te s tim u svezi novim načinom organizacije društva, ali i njegova raslojavanja. U Slavoniji to razdoblje počinje *badenskom kulturom*, koja se prepoznaje po sjajnoj, crnoj keramici, izduljenim vretenastim amforama, trbušastim vrčevima s visokom vrpčastom ručkom, bikoničnim zdjelama ukrašenim kaneliranjem ili kombinacijom urezivanja i ubadanja. Badensku kulturu u istome prostoru nadomješta *kostolačka kultura*, za koju su karakteristične bikonične zdjele prekrivene žigosanim ukrasima u obliku šahovnice (Cerić, Vučedol, Sarvaš).

Vrhunac eneolitičke keramičke proizvodnje dosegla je *vučedolska kultura* čije se posuđe odlikuje izvanrednom vrsnošću, crnom bojom visoka sjaja te osebujnim ukrasima izvedenim urezivanjem, dubokim rezom, rovašenjem, te upotpunjenim bijelom, crvenom ili žutom inkrustacijom. Ornamentalni su motivi arhit. komponirani, a u njihovu je izboru izražena sklonost geometrizaciji. Cjelokupni sustav ukrašavanja vučedolske keramike ostavlja dojam prenošenja tekstilnih uzoraka; u starijim fazama taj sustav djeluje prozračnije, s nenametljivom bijelom inkrustacijom u tankim nitima, dok u klasičnoj fazi ima izgled gustoga tkanja s jačim crno-bijelim kontrastom. Figuralna plastika nije mnogobrojna, ali je vješto i

izražajno oblikovana (posuda u obliku golubice, figura jelena s posudicom na leđima, ljudske figure s minuciozno prikazanom odjećom ili obućom). Stanovništvo uglavnom živi u utvrđenim naseljima na povišenim položajima, zaštićenim nasipima i palisadama. Kuće su četverokutne osnove s kružnim ognjištem i podnicom od zapečene ili nabijene zemlje. Posebno mjesto ima malo naselje na vučedolskom Gradcu koje je u sklopu znatno većega naselja činilo neku vrstu akropole, vjerojatno sakralnoga značaja.

U sr. Slavoniji i u SZ dijelu zemlje traje *lasinjska kultura*. Karakteriziraju je zdjele na predimenzioniranoj trbušastoj nozi s velikim jezičastim izdancima na prijelomu trbuha, posudice u obliku bočice, bikonične zdjele i vrčevi. Sustav ukrašavanja zasniva se na kombinaciji urezivanja i ubadanja, a motive tvore nizovi ili snopovi usporednih crta različito prepleteni i ispunjeni bijelom inkrustacijom. Usporedno, često i na istome lokalitetu živi i nomadsko stanovništvo *Retz-Gajary kulture* koja se pojavljuje u dva regionalna tipa: Višnjica tip u Hrvatskom zagorju i Kevderc-Hrnjevac tip u Požeškoj kotlini. I dok keramika Višnjica tipa dosljedno pokazuje brazdato urezivanje kao osnovni način ukrašavanja, što je opće obilježje Retz-Gajary kulture, dotle Kevderc-Hrnjevac daje prednost dubokom rezu i rovašenju. — Eneolitik je na Jadranu zasad slabo poznat. Izdvaja se crno polirana, kanelurama urešena keramika *nakovanske kulture* (Pelješac, Hvar).

**Brončano doba** je razdoblje obilježeno uporabom bronce za izradu oruđa, oružja, nakita i posuda. Početak razdoblja prolazi u nemirnim događanjima što se odražava u gradnji utvrđenih naselja na povišenim, teško pristupačnim položajima — gradinskih naselja, te u mnogobrojnim ostavama vrijednih predmeta koje su vlasnici pohranili na sigurno u zemlju. U srednjoeur. području razlikuju se tri osnovne faze obilježene načinom pokapanja pokojnika. U starijoj su fazi najčešći skeletni pokopi u zgrčenu položaju, u srednjoj se nad pokojnicima podižu grobni humci od zemlje ili kamena, dok u novijoj fazi prevladava spaljivanje pokojnika i pohranjivanje pepela u žare koje se potom pokapaju u prostranim grobljima — tzv. *kultura polja sa žarama*. Umjetnost brončanoga doba ogleda se u ornamentici na keramičkim posudama ili na različitim kovinskim predmetima. Kasno brončano doba odlikuje se geometrijskim stilom. U figuralnoj plastici prevladavaju životinjski likovi od keramike ili bronce, dok su ljudske figure rjeđe i pojavljuju se tek uzgredno u nekim kulturama, obično kao odraz religijskih i kulturnih utjecaja s juga. Starije brončano doba protječe u znaku dviju kultura, koje djelomično nastavljaju tradiciju vučedolske kulture: to su *vinkovačka kultura* u S dijelu zemlje i *jadranski tip ljubljanske kulture* na jadranskoj obali. U Dalmatinskoj zagori i Cetinskoj krajini istodobno traje *cetinska kultura*, čiji nositelji pokapaju svoje mrtve pod velikim kamenim grobnim humcima. Srednje brončano doba u I i sr. Slavoniji zastupljeno je slavonsko-srijemskom inačicom *vatinske kulture*, prepoznatljive po amforicama s ručkama koje imaju rogo-like ili polumjesečaste završetke. Najreprezentativnija je pojava toga razdoblja skupina Bijelo brdo—Dalj, koja pripada širemu kompleksu panonske inkustirane keramike, urešene bogatim urezanim i žigosanim ornamentima. Toj kulturi pripada i najljepši primjerak brončanodobne keramičke plastike — ženski kipić iz Dalja s vjernim prikazom odjeće i nakita. Keramika kasnobrončanodobne kulture polja sa žarama, rasprostranjena u međurječju Save, Drave i Dunava, tamne je boje, urešena kaneliranjem i jednostavnim plastičnim aplikacijama. Uz keramiku, mnogobrojni su nalazi raznovrsnih kovinskih predmeta: igala, puceta, fibula, narukvica, privjesaka, srpova, noževa, bodeža, mačeva itd. Brončano se doba u Istri odlikuje sustavnom izgradnjom utvrđenih gradinskih naselja, tzv. kasteljera. Na području Like, S Dalmacije i Istre od kasnoga se brončanoga doba formiraju kulture s jasno određenim zemljopisnim granicama i neprekidnim razvitkom sve do dolaska grčkih kolonizatora ili rim. osvajača u te krajeve, što je omogućilo određivanje nositelja spomenutih kultura — Japoda, Liburna i Histra.

**Željezo doba** je posljednje razdoblje prapovijesti koje počinje oko 800. prodorom konjaničkih naroda s istoka. S njima se šire prerada i obrada željeza, nov način ratovanja i nove tehnologije. Ta su događanja potaknula preobrazbu kasnobrončanodobnih kultura u nove zajednice s raznim gospodarskim, društvenim i duhovnim shvaćanjima. Željezo se doba obično dijeli na *starije* ili *halštatsko* i *mlađe* ili *latensko*. Materijalna je kultura halštatskoga razdoblja uglavnom poznata po grobnim nalazima, dok su naselja slabije istražena. Nešto su bolje proučena naselja Histra,